

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA BADIY MATN TAHLILINING AHAMIYATI

O'g'iljon Olloqova

Buxoro davlat universiteti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

e-mail: o.m.olloqova@buxdu.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8394335>

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini shakllantirishda she'riy matnlarni tahlil qilishning ahamiyati yoritilgan. Boshlang'ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish turlari, tamoyillari, boshqichlari tahlil namunasi bayon qilingan. badiiy matnlarni tahlil qilish usullari ko'rsatilgan, pragmatik kompetensiyani shakllantirishga oid topshiriqlardan misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: matn tahlili, she'riy matn, kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, pragmatik kompetensiya, nutq vaziyati.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida pragmatik kompetensiyani shakllantirishda matnni fonetik, morfologik, sintaktik jihatdan tahlil qilish eng samarali usullardan biridir. Matn tahlili orqali pragmatik kompetensiyani shakllantirish mantnning qay darajada idrok qilingani bilan bevosita bog'liq holda kechadi. Badiiy matnni to'liq idrok qilishda leksik birliklar ma'nosi tushunish muhim ahamiyatga ega. O'zbek tili boy til bo'lib, so'zlarning ma'nosi aynan konteksta aniqlanadi. So'z ifodalayotgan ma'no aniqlanmas ekan, matnning o'quvchilar tomonidan idrok qilinishini to'liq amalga oshmaydi. Badiiy matnning to'liq idrok qilinishi uchun o'qituvchi birorta ham leksik birlikni e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak.

Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish darslarini integratsiyalash orqali yagona o'quv predmetiga aytlantirilishi bir tomondan badiiy matnni tahlil qilish jarayonida bir paytning o'zida o'rganilgan qoidalarni takrorlashga, tushunganlari asnosida xulosa chiqarib, yangi qoidalarni o'rganish va yaratish uchun zamin tayyorlashga imkon beradi, ikkinchi tomondan esa, so'z ma'nosining kontekst bilan bog'liq holda aniqlanishiga imkon yaratadi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarda pragmatik kompetensiyani shakllantirish uchun, avvalo, ularning lug'at boyligini oshirish, so'zlarning bir va ko'p ma'noliligini tushuntirish, ma'nodoshlik, zid ma'nolilik, paronimlik va shu kabi hodisalar mohiyatini ochib berish, nutqda til birliklari (iboralar, maqollar)dan foydalana olish ko'nikmasini shakllanitish zarur. Buning uchun dars jarayonida o'rganilayotgan matn xususiyatidan kelib chiqqan holda badiiy matnni to'g'ri tahlil qilish, uning o'quvchilar tomon ongli o'zlashtirilishiga erishish zarur. Shundagina o'quvchilarda pragmatik kompetensiyani shakllantirish birmuncha oson kechadi. Pragmatik kompetensiya, asosan, o'quvchilarning muloqotchanligida namoyon bo'ladi. Pragmatik kompetensiyani – kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo'lganda takroran so'rash, uzr so'rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish, egallangan bilimlarning amaliy imkoniyatlaridan o'rinli foydalana olish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan turli tipdagi dialoglar, hayot bilan bog'liq voqealarni aks ettiruvchi matnlar o'z aksini topishida ko'rinadi. Shuning uchun ham u kommunikativ kompetensiya bilan birgalikda shakllantiriladi.

She'r ohang jihatidan ma'lum bir tartibga solingan, his-tuyg'u ifodasi sifatida vujudga kelgan hayajonli ritmik nutqdir. She'riy nutqni ohang jihatidan ma'lum bir tartibga solish vositalari

ritm va qofiya hisoblanadi. She'rni o'qiganda kichik yoshdagi o'quvchilar tabiat va jamiyat voqea-hodisalarining poetik tasviridan hayajonlanishlari muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda she'r tarzida yozilgan hikoyalar, ertaklar, lirik va epik she'rlar o'qitiladi. Boshlang'ich sinflarda she'riy matnni tahlil qilish nisbatan murakkab jarayon bo'lib, o'qituvchidan katta bilim va mahorat talab qiladi. She'rlarni tahlil qilish uchun o'qituvchi badiiy uslub mohiyatini bilishi, uslub tendentsiyalari, qofiyalar turlarini aniqlay olishi, she'riy matnning grafik tasvirini yarata olishi, fonetik va sintaktik vositalarni bilishi kerak. She'riy asarni tahlil qilish ko'p vaqt talab etadi. Shu sababli ham she'rni tahlil qilish nasriy matnga nisbatan qiyinroq. She'rlarni o'rganish, ularning mazmuni ochib berish, shoir ko'zlagan "yashirin ma'no"ni tushuning odatda o'quvchilar uchun katta qiyinchiliklarga olib keladi. Bizningcha, ushbu qiyinchiliklarni bartaraf qilishning oson yo'li she'riy matnda so'zlarning aynan qanday ma'noda kelayotganligini tushuntirish lozim. Bunda she'rdagi har bir so'z, jumlani nafaqat ma'no jihatidan, balki fonetik, morfologik, sintaktik jihatdan ham tahlil qilish kerak. Biz quyida "Maktabim" she'rini tahlil qilamiz.

U – ilmning o'chog'i,	Bunda mehribon ustoz,
Ona kabi quchog'i.	Qalbi oftob, qalbi yoz.
Bag'rida men ungayman,	Har so'zin jondan tinglab,
Quv nab bilim olgayman.	Odobimiz bo'lar soz.
Do'stlarim bor bir jahon,	
Orzulari baxtga kon.	
Bir kun kelib uchgaymiz,	
Kelajakni quchgaymiz.	

Avvalo, o'qituvchi o'quvchilarning e'tibori she'r sarlavhasiga qaratgani maqsadga muvofiq. Bunda sarlavhani fonetik jihatdan tahlil qilishdan boshlash kerak. Ya'ni "maktabim" so'zida nechta tovush va harf borligi, uning necha bo'g'inli so'z ekanligini aniqlab olish lozim. Chunki keying ish aynan shu bilan bog'liq.

O'quvchilarga quyidagi savollar ketma-ketligi bilan murojaat qilish mumkin:

"Maktab" so'ziga so'roq bering. (Nima?, qayer?)

Maktab so'zi nimani bildirayapti? (Joy nomini.)

Bu so'zning o'rniga boshqa so'zni ham ishlatish mumkinmi?

Shundan keyin she'rning "Maktabim" deb nomlanganligiga to'xtalish mumkin. O'quvchilar maktab so'zining ma'nosini yaxshi tushunishadi, albatta. Shuning uchun ham o'qituvchi "Nima uchun muallif she'rni "Maktab" emas, "Maktabim" deb nomlagan?" mazmunidagi savol bilan murojaat qilishi mumkin. O'quvchilarning fikr-mulohazalari tinglangach "maktabim" so'zining ma'nosi to'la tushuntiriladi.

Maktabim so'zini morfemik jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, maktab+im, ya'ni asos so'z maktabga I shaxs birlikdagi -im qo'shimchasining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Egalik qo'shimchalari ot so'z turkumi doirasida o'rgatiladi. 1-2-sinflarda egalik qo'shimchalari o'rgatilmaydi. Shuning uchun ham o'quvchilar "maktabim" so'zida egalik qo'shimchasi borligi, I shaxs birlikda ekanligini bilishmaydi. Shu tufayli ham o'quvchilar savolga aniq javob berolmasliklari mumkin. O'qituvchi so'zning ma'nosini izohlashda har bir kishining o'ziga tegishli, o'zi egalik qiladigan nasralar borligini, maktab ham har bir o'quvchining o'ziniki ekanligini, agar "Maktab" deb nomlanganida maktabning egasi aniq bo'lmasligini, hech kimga

tegishli emasligini tushuntirishi mumkin. Bunday bilimlar kelajakda o'quvchilarning egalik qo'shimchalarini o'rganishlari uchun zamin bo'ladi.

She'ning birinchi misrasi tahlil qilinganda quyidagi savollarni berish mumkin?

“U” deganda nima nazarda tutilayapti? (Maktab nazarda tutilayapti.)

“U” so'zi tovush tomondan tahlil qilinadi.

Ushbu so'z nechta harfdan iborat? (Bitta u unli harfdan iborat.) Shu o'rinda qoida chiqartirish ham mumkin: so'zlar bitta harfdan ham iborat bo'lishi mumkin. Yana bir qoidani ham takrorlash maqsadga muvofiq: so'zda nechta unli bo'lsa shuncha bo'g'in mavjud bo'ladi. Qoidalar asosida o'quvchilar quyidagicha xulosa chiqarishlari mumkin: “u” so'zi bitta unli harfdan tashkil topgan, shuning uchun bir bo'g'inli so'z. “U” so'ziga so'roq bering (Nima?) nima uchun biz “u” so'ziga “nima?” degan so'roqni berdik? (joy nomini anglatayotgani uchun.) “U” kishilik olmoshi bo'lib, I shaxs birlikni ifodalaydi. Shu bilan birgalikda shakldoshlikka ega bo'lib, ko'rsatish olmoshi vazifasini ham bajaradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kishilik olmoshlarining mazmuminini 4-sinfda batafsil o'rganishadi. Yuqorida berilgan savollar esa o'quvchilar 4-sinf bo'lganlarida olmosh so'z turkumini o'rganishga tayyorlaydi.

Shundan keyin “ilmning o'chog'i” birligi tahlil qilinadi. Bunda, asosan, o'choq so'zining lug'aviy ma'nosi aytiladi. O'choq olov yoqish, uni saqlash va ovqat pishirish uchun mo'ljallangan, ustiga qozon o'rnatiladigan uch tomoni yopiq qurilma. O'quvchilar yanada yaxshiroq tushunishlari uchun rasmlarini ham ko'rsatish mumkin.

O'quvchilar, ayting-chi, she'rda ilm bilan ovqat pishirish uchun mo'ljallangan narsa - o'choqning biror bog'liqligi bormi? (She'rda ilm bilan o'choqning bog'liqligi yo'q.) She'rda bu so'z o'z ma'nosida - ovqat pishirish uchun mo'ljallangan narsa ma'nosida qo'llanilganmi? Yo'q bo'lsa, unda qaysi ma'noda ishlatilgan? (Bu yerda o'z ma'nosida ishlatilmagan, balki boshqa ma'noda qo'llangan. She'rda o'choq joy, makon ma'nosida kelayapti.) Shoir “ilmning o'chog'i” deb nimani nazarda tutayapti” (Bilimlar yig'iladigan joyni.) She'rda “o'chog'i” so'zini boshqa so'z bilan almashtirib qo'llash mumkinmi? (Mumkin: koni, joyi, vatani, ...). Ilm so'zini boshqa so'z bilan almashtiring. (Ilm so'zini bilim so'zi bilan almashtirish mumkin.)

Birinchi misraning mazmuni aniqlashtiriladi: maktab - bilim beriladigan joy.

Shundan keyin o'qituvchi she'rda so'zlar boshqa ma'nolarda ham qo'llanishi mumkinligi haqida o'quvchilar tasavvurini shakllantiradi.

Ikkinchi misra: Ona kabi quchog'i.

Maktab nimaga o'xshatilayapti? (Onaning quchog'iga.) nima uchun aynan onaning quchog'iga o'xshatilayapti? Boshqa narsaga ham o'xshatish mumkinmi? (chunki onalarimiz mehribon, ularning quchog'i issiq bo'ladi. Onamiz bizni quchoqlaganlarida biz xursand bo'lamiz, huzurlanamiz. Maktabni yana quyoshga o'xshatish mumkin. Quyosh ham bizga issiq nurini sochadi.)

Ushbu misrani tahlil qilish jarayonida o'qituvchi o'xshatish vositalariga ham e'tibor qaratish lozim. Chunki misrada kabi so'zi ishtirok etgan. O'xshatish vositalari nutqning go'zal bo'lishi, uning ta'sirchanligini yanada orttiradi.

Maktabning ona quchog'iga o'xshatilishini qaysi so'zdan bilish mumkin? (Kabi so'zidan.) ushbu jumlaning yana boshqacharoq qilib o'xshatish mumkinmi? (Ona singari, onadek quchog'i, onaday quchog'i.) shundan keyin o'qituvchi aytishi mumkin: tilimizda bir narsani ikkinchi narsaga o'xshatish mumkin. Bunda bizga kabi, singari so'zlari va -day, -dek qo'shimchalari yordam beradi. Bular orqali biz biror narsa yoki hodisani boshqasiga o'xshatishimiz mumkin.

O'qituvchining o'quvchilarda o'xshatish vositalari haqida tasavvur hosil qildirishi she'rning keying misralari ma'nosini tushuntirishni osonlashtiradi.

Uchunchi misra: Bag'rida men ungayman.

“Bag'rida” deganda nima nazarda tutilayapti? (Quchog'ida.) Bag'ir so'zida nechta tovush bor? U necha bo'g'inli so'z? Bo'g'inlarga ajrating. (Bag'ir so'zida beshta tovush bor. U ikki bo'g'inli so'z: ba-g'ir.) Bu so'zda qaysi unililar ishtirok etgan? (Birinchi bo'g'inida a, ikkinchi bo'g'inida i unlisi bor.) Ushbu so'zning imlo lug'atidan yozilishini ko'ramiz. (O'qituvchi imlo lug'atidan bag'ir so'zining yozilishini ko'rsatadi.) “Bag'rida” so'zini bo'g'inlarga ajrating va “bag'ir” so'zi bilan ajratganingizni taqqoslang. (Bag'-ri-da, ba-g'ir. Bag'rida so'zida r dan oldingi i ishtirok etmayapti.) Demak so'zlarga qo'shimchalar qo'shilganda ayrim harflar tushib qolishi mumkin. O'quvchilar, maktabda ham bag'ir (quchoq) bormi? (Yo'q, maktabda hovli, sinf xonalari, ... bor. Biz har kun maktabga boramiz, sinf xonalariga kiramiz.) O'quvchilar, siz qanday qilib unasiz? Aslida nima unadi? (Biz o'sib, ulg'ayamiz. O'simliklar esa yerdan unib chiqadi.) “Unamiz” so'zini qaysi so'zlar bilan almashtirishimiz mumkin ekan? (O'samiz, ulg'ayamiz so'zlari bilan almashtirish mumkin.)

Misra tahlilidan keyin uning mazmuni tushuntiriladi: maktabda men o'sib, ulg'ayaman.

To'rtinchi qator: Quv nab bilim olgayman.

Ushbu misradan siz nimani tushundingiz? (Biz maktabga kelsak xursand bo'lamiz, bilim olamiz.)

Biz ko'rib turganimizdek, she'riy matnni chuqur tahlil qilish murakkab va ko'p vaqt talab qiladi. Shuning uchun ham keying bandlarini tahlil qilishda turli xil topshiriqlardan foydalanish mumkin.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim milliy o'quv dasturlari “ona tili” fani bo'yicha. - T.: “Toshkent”, 2021. – 252 b.
2. Azimova I. A. va b. Ona tili va o'qish savodxonligi. 1-qism. 2-sinf uchun darslik. - Toshkent: “Respublika ta'lim markazi”, 2021. – 120 b.
3. Azimova I. A. va b. Ona tili va o'qish savodxonligi 2-qism. 2-sinf uchun darslik. - Toshkent: “Respublika ta'lim markazi”, 2021. – 120 b.
4. Yo'ldoshev Q., Fayzullayeva O. Badiiy tahlil asoslari. – Guliston, 2020. -160 bet.
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. –Toshkent, 2008. -120 bet.
6. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12-tom. –T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006. -712 b.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. IV jild. –T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2008. -608 bet.
8. Оллоқова, Ў. М. (2022). ФОРМИРОВАНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ГРУППАМ СЛОВ НА РОДИНОМ ЯЗЫКЕ И НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ. PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS, 2(18), 91-95.
9. Olloqova O'g'iljon, M. (2022). Development of Students' Pragmatic Competence through Phonetic Knowledge. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1541-1545.

10. Mamanazarova, O. O. (2022). ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA NIHOYANI TAHLIL QILISH ORQALI O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH. *Scientific Impulse*, 1(5), 694-699.
11. Olloqova, O. (2022). ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING LINGVISTIK KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz)*, 22, 22.
12. Mamanazarovna, O. O. (2022). O'QUV JARAYONIGA INTENSIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI JORIY QILISHNING AHAMIYATI. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 67-70.
13. Olloqova, O. (2022). УЧАЩИЕСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА ОРГАНИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz)*, 8(8).
14. Bahodirovna, B. N. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARINING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH. *Scientific Impulse*, 1(5), 660-664.
15. Jobir o'g'li, Y. M., & Roziyabonu, S. (2022). 1-SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GEOMETRIK MATERIALLARNI O'RGATISH. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 132-137.
16. Jobir o'g'li, Y. M., & Maftuna, S. (2022). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA TA'LIM MAZMUNINING TAVSIFI. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 144-147.
17. YARASHOV, M. (2022). Characteristics of International Integration of Sciences in Primary Schools. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 23(23).
18. Ярашов, М. Д., & Хамдамова, Х. (2022). МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД РЕЧЬЮ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 138-143.
19. Yunus, Y. S., & Bahrilloyevna, B. F. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLARDA ULUSH VA KASR TUSHUNCHASI. *Scientific Impulse*, 1(5), 767-773.
20. Yunus, Y. S. (2022). MODERN APPROACH TO TEACHING ELEMENTS OF ALGEBRA IN PRIMARY CLASS MATHEMATICS LESSONS. *Scientific Impulse*, 1(5), 774-780.
21. Yusufzoda, S. (2023). ALIFBE DAVRIDA YOZUV TEXNIKASINI O'RGATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 27(27).
22. Yunus, Y. S., & Hikmatovna, N. M. (2022). WAYS OF EFFECTIVE USE OF EDUCATIONAL METHODS AND TOOLS. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 148-152.